

STM 1925

En förhistorisk intervall

Av Erik Eggen

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

EN FÖRHISTORISK INTERVALL.

AV ERIK EGGEN.

Det är utmärkande för norsk folkmelodi — åtminstone så vitt jag kunnat iakttaga — att avståndet från prim till sekund är större än från sekund till stor ters. Jag skulle tro, att tonsteget rätt nära sammanfaller med den matematiskt rena intervallen, så att i c-dur $c-d = 170$ millioktaver och $d-c = 152$, med en skillnad på 18 mo.

Grunden till detta har jag tänkt mig måste ligga i det nära sambandet mellan sången och getluren på landsbygden; i städerna måste det bero antingen på inverkan från bygderna vid inflyttningar eller påverkan från mässingsblåsinstrument, i synnerhet naturhorn (Waldhorn). Tempererade musikinstrument, såsom psalmodikon, orgel och piano, ha likväl på senare tid, isynnerhet genom skolorna, åstadkommit en utjämning av denna skillnad i städerna — i mindre grad på landet.

På en färd till Island sommaren 1921 företog jag mig bl. a. att höra efter hur den isländska folksången förhöll sig på denna punkt. Visserligen måste man ju utgå ifrån, att eftersom islänningarna tagit alla sina andra kulturformer i arv från Norge, och i många fall hållit fast vid den mera oryggligt än norrmännen själva, så hade de också säkert övertagit denna egenart i sången.

Å andra sidan lära likväl islänningarna icke ha haft getlur eller andra naturtoninstrument på många hundra år — om de på det hela taget någonsin brukat sådana.

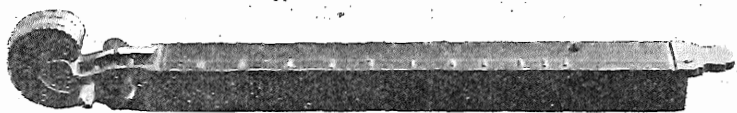
Här stod således det ena vittnesbördet mot det andra. Om de hade naturtonintervall, så skulle de kunna vara ett arv från Norge före utflyttningen (9:de årh.).

Det kunde emellertid också vara inkommet senare från andra land, främst moderlandet. Och hade de andra inter-

valler, kunde det antingen tyda på musikalisk degeneration (i det de ej hade musikinstrument att konservera och korrigera intervallen med) eller på att befolkningen i Norge ej heller nått fram till naturtonintervaller i 9:de årh.

Isolfur Pálssen i Reykjavik (pianostämmare och med mycket skarpt öra för tonskillnader) sade, att han tyckte c-d var större än d-e i isländsk folkmelodi. Däremot kunde samlaren av folkmelodier pastor Bjarne Thorsteinsson i Siglufjord icke påstå sig ha lagt märke till något dylikt.

Sålunda stod vittnesbörd mot vittnesbörd. I djupa funderingar kom jag en kväll hem till mitt logi i Siglufjord. Föga drömde jag om, att detta spörsmål snart helt skulle vika för ett annat ändå vanskligare. — Om en stund började någon sjunga i rummet bredvid. Genom väggen hörde jag en gammal

Langeleik från Seljord.

kvinnas sjunga ett barn till sömns. Men den sången måste jag lägga märke till. Det var en gammal "rima" som sjöngs, och aldrig hade jag hört något liknande. Det var den fattigaste melodi man kunde tänka sig: den första hälften hade blott ett enda intervallförhållande och den andra likaså, endast litet lägre än den första. Några utsmyckningar på tonen var det ju här och där, men de voro få och små, ungefär som en darrning.

Det märkliga var likväl avståndet mellan tonhöjderna. Det var icke ett helt tonsteg, icke heller ett halft, utan något mitt emellan dessa båda. Jag uppskattade det till 125—130 millioktaver. (Ett helt steg är som sagt omkring 160 mo och ett diatoniskt halvsteg 93).

Här fick jag kanske lösningen till varför prim-sekund i isländsk sång ibland kan räknas större än sekund-ter, ibland ej. Men närmast var det ett nytt problem som uppstod.

Senare återfann jag på Island samma mystiska intervall men bara i gamla "rimor", och detta förhållande styrkte den uppfattning, som mer och mer bemäktigat sig mig, och som med någon överdrift kan uttryckas så, att varje särskild sång

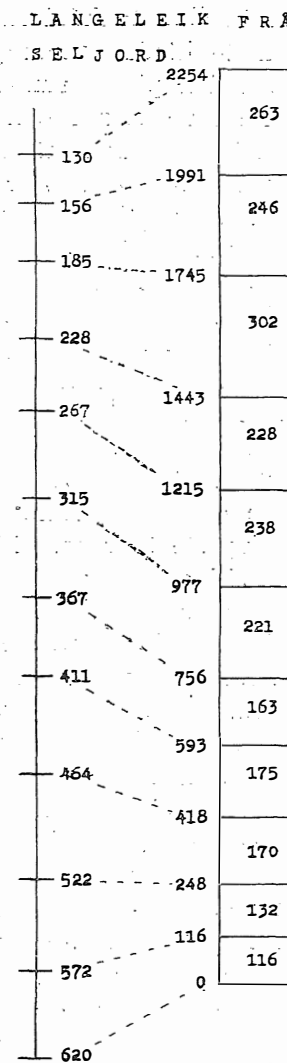
— eller åtminstone sånggrupp — har sin egen skala. Delvis kunna dessa olika sånger, eller sånggrupper, representera vår sin upphovstid, så att man nästan kan fastställa åldern efter skalans typ. Naturligtvis kan en starkt företrädd typ av skala påverka andra sånger i nyare tid till att skapas efter gammalt mönster, men detta blir ändå undantag.

En sångare, som kan sjunga melodier från olika tider, behärskar således samtidigt alla tillhörande former av skalor, men kan som regel ej abstrahera ut skalorna ur de särskilda sångerna.

En sådan sekund, som den här nämnda, synes peka på en kompromissform mellan stor sekund (jonisk, dorisk, eolisk etc.) och frygisk.

Den sjungande gamla och isynnerhet den gåtfulla intervallen fick jag ej ur tankarna, och när jag kom hem till Norge, tog jag ånyo fatt på en gammal langeleik som jag för många år sedan fått tag på i Seljord i Tekmarken. Den hade nämligen också några tonsteg, som jag ej kunde förklara.

Här skall jag nu uppgiva mått på strängarnas längd. Det största talet nederst till vänster anger i millimeter längden på den tonande delen av strängen, när den ej avkortas genom att man trycker ned den på något av tvärbanden. De andra mindre talen uppåt ange längden på den ljudande strängen, när man avdelar den på så vis. (Flera av tvärbanden äro alldeles bortfallna, så att där endast finnas märken efter dem. Langeleiken är därtill utan strängar och utan strängsadlar vid ändarna, varför man ej kan frambringa toner på den utan rekonstruktion (se diagrammet). Första siffrerad anger tonhöjden i millioktaver, (en oktäv = 1 000) och den andra raden avstån-

den mellan tonhöjderna. Man måste för övrigt tänka på, att alla tonhöjder utom grundtonen bli — vid uträkning efter avstånden på instrumentet — alltför lågt satta i det strängen blir stramare, när den tryckes ned. Hur mycket tonen stiger kan jag ej säkert säga, det kan växla beroende på hur man trycker, och efter hur högt strängen ligger över tvärbanden, men jag skulle tro att stigningen är bortåt 10 millioktaver i runt tal.

På detta instrument få vi således en sekund på 116 millioktaver nominellt: egentligen skulle den troligen ligga något över 120 — alltså $\frac{3}{4}$ ton. Tersens kommer väl i runt tal upp till 255 d. v. s. liten ters. Så följer en tämligen ren kvart och kvint. Denna langeleik är — så vitt jag vet — unik på grund av sin skala. Åtminstone har jag ej råkat på något motsvarande. Det enda som påminner om den, är den ovan omtalade "rime"-melodin, som f. ö. endast omfattar de 2 djupaste tonerna. Likaså ha en del isländska langspil ansats till en dylik sekund men skilja sig därpå från Seljords-langeleiken i följande intervall.

Medan skalan på de flesta andra langeleikar tyckes mig lätt att förklara, var det som om denna länge nekade att låta en få inblick i dess hemlighet. Att kalla den "frygisk-dorisk bastard" duger ej, i det sexten är stor, från kvinten och upp är den närmast pentatonisk (utan septima) och tonerna i 2:dra och 3:dje oktaven bilda ett slags mindre septimaackord (ung. c-ess-fiss-a-c-ess).

Nu är det en iakttagelse man snart gör med langeleiken, att andra oktaven ej är så omsorgsfullt intonerad som första. Ju högre man kommer i skalan, ju vanskligare är det att fastställa tonsteget, enär avståndet blir allt mindre. Det förefaller som om stämmaren varit för snar att slå fast — eller oftast att limma fast — tonknutarna.

Särskilt grovt och illa ljudande är Seljordsinstrumentet i andra oktaven, till den grad att det icke är lätt att tänka sig någon melodi framställd här. Den måste närmast räknas som misslyckad.

Så är ej förhållandet med den nedre oktaven. I synnerhet för de djupare tonerna har det föga betydelse om tvärbanden sättas en millimeter eller två längre till höger eller vänster. Slumpen kan således ej spela så stor roll här, och man får

därför räkna med att det är meningen, att tonstegen skola stå ungefär där de stå.

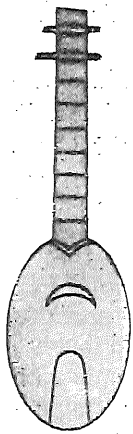
En annan sak att lägga märke till är, att de linjära avstånden mellan stegen i hela nedre oktaven äro på det hela taget lika (ca 5 cm.). Detta ger ett intryck, som till synes är ganska bra, men efter vår moderna uppfattning synnerligen omusikaliskt. Det förefaller som om man tagit hänsyn till helt andra saker än tonerna och klangen.

Den man som dragit ut konsekvenserna ur ett dylikt intryck och därav formulerat en akustisk lag är Charles Kason Wead (Contributions to the History of Musical Scales, Washington, 1902). Han proklamerar rent ut något som han kallar "det dekorativa systemet" å fastsättningen av steg på instrument med tvärband (langeleiktyp m. m.). Resultatet av sina forskningar sammanfattar han i följande ord:

Den primära principen vid tillverkningen av musikinstrument som giva en skala, är upprepning av element, som äro lika för ögat; storlek, antal och placering av dessa element bero på storleken av handen och fingerfärdigheten hos framställaren. Grunderna för tonhöjdens bestämmande äro därför primärt dekorativa. Enkel dekoration innefattande endast upprepning och symmetrisk placering eller gruppering av lika delar finnes ej blott bland nu levande primitiva folk, överallt där musikinstrument återgivande en skala påträffas, utan är även prehistorisk.

I det verk som Ptolemaios (2:dra årh. e. K.) skrev om tönkonst och grekiska intervaller, har han en regel "diatonon homolon" för indelning av en sträng. Han säger, att när man delar en stränglängd i 12 delar, skall man med tillhjälp av steg (tvärband) avkorta strängen till $\frac{11}{12}$, $\frac{10}{12}$, $\frac{9}{12}$ och $\frac{8}{12}$. Som man ser, motsvarar detta märkligt nog de mått man finner på Seljords-langeleiken, och ger liksom den tonerna: c ett mellanting av dess och d-ess-f-g. Närmare uträknat 126, 263, 415 och 585 millioktaver.

Regeln var — enligt Ptolemaios — att nästa steg skulle stå tätare, men att "det dekorativa systemet" ofta utsträcktes till att gälla flera av de följande intervallerna, visar både Seljords-langeleiken och denna teckning av en grekisk luta i Berlins museum, som därtill har både ett något högt a (Seljord 756, Berlin 778, rent a 737, naturtonseptima 807) och ok-

Grekisk luta.

stav (litet för hög skall den vara på Berlininstrumentet). Vid nästa steg är det skillnad.

Omkring år 1250 e. K. skrev den lärde musikern Safi-ed-din i Bagdad en utredning om konsten att "tonsätta" den arabiska tamburan och fastslog sambandet mellan stränglängderna till 12, 11, 10 och 9, i det han säger, att dessa klinga gott samman och användas mycket, ja, äro mer omtyckta än en annan skala, som praktiskt taget sammanföll med vår diatoniska. (Endast takt 8 fattas i att detta är helt detsamma som det Ptolemaios omtalar.)

En turkisk "tambura" i U. S. National Museum visar 4 tvärband med ökade avstånd efter tonernas höjd; de giva ungefär dessa intervaller (uträknade efter ett fotografi) 143, 379, 661 och 1,038 millioktaver (avstånd: 143, 236, 282, 377). Här visar sig oktaven innehålla 4 intervaller; detsamma är förhållandet med andra oktaven på Seljords-instrumentet; men där är näppeligen något sammanhang mellan dem; tonavstånden äro även helt olika på de två instrumenten.

Det har funnits olika uppfattningar om vad som är äldst, vokal- eller instrumentalmusik. Sanningen ligger väl mitt emellan, här som så ofta, i det att man väl mestadels får räkna med ömsesidig påverkan. Det skulle alltså kunna bli en träta om vilket som är först, hönan eller ägget.

För att våga en paradox vill jag föreslå, att ägget får prioriteten — d. v. s. jag håller på instrumentalmusiken som det upprinneliga. Härmed vill jag ej påstå, att någonstädes sång uppstått utan tillhjälp av spel, men att den sång som ej blir korrigerad av spel icke har växtkraft, utan stagnerar.

Det dekorativa intervallsystemet synes ha skapat möjligheter för uppkomst av sång, men endast instrument, som kunna framställa naturtoner eller bygga därpå, ha fört sången in på de banor där den verkligen kunde gå framåt.¹

¹ Uppsatsen är översatt från orig.-ms. på norskt mål.